

Ольга Козачок

ПОЛОВЕЦЬКИЙ ФАКТОР У ВІДНОСИНАХ ВІЗАНТІЇ І ГАЛИЦЬКОГО КНЯЗІВСТВА СЕРЕДИНИ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XII СТОЛІТТЯ

Розглянуто візантійсько-половецькі зіткнення у другій половині XII ст. та роль Галицького князівства в них. Робляться висновки, що союз Галицького князівства з Візантією проти половців укладено на межі XII–XIII ст. Економічні та зовнішньополітичні інтереси Галича й Константинополя співпадали, тому підпорядкування Галичу Нижнього Подунав'я зумовило послаблення половецької загрози для імперії.

Ключові слова: Візантія, Галицьке князівство, половці, Нижнє Подунав'я, міжнародні відносини.

Від кінця 40-х років XII ст. після майже двадцятилітнього затишшя північні окраїни Візантійської імперії почали тривожити половці (кипчаки, кумани – скіфи в термінології тогочасних візантійських джерел). Кочовики здійснювали нетривалі, але спустошливі набіги влітку до Угорщини і Трансильванії, а з осені до середини весни, перетинаючи Дунай, – до Візантії [1, с. 52]. Для імперії, яка перебувала у складних зовнішньополітичних умовах (хід Другого хрестового походу, формування антивізантійської коаліції, приготування до норманської кампанії) збереження миру з половцями було дуже важливим.

Територія Нижнього Подунав'я, через яку кумани прямували до Візантії, примикала до Галицької держави. Під 1151 р. візантійський хроніст Іоан Кіннам згадав галицького князя Володимирка Володаревича як союзника і васала візантійського імператора [42, р. 115], тому середина XII ст. вважається початком формування двосторонніх відносин. На основі свідчень Київського літопису в історіографії утвердилася думка про відвічно приязні стосунки Галицького князівства з Візантією [16, с. 40-41; 18, с. 21]. Більшість дослідників вважають, що імператор Мануїл започаткував союз із Галичем проти половців [4, с. 50-53; 18, с. 21; 37, с. 9; 44, р. 155]. На думку М. Левченка, у відносинах з руськими князівствами імперія розраховувала, передусім, на підпорядкування Церкви та військову допомогу [21, с. 441-444]. Л. Войтович писав: «Галицьке князівство взяло на себе завдання оборони від кочовиків проходів у причорноморські та болгарські області, що перебували під візантійським контролем» [9, с. 201].

Незважаючи на те, що Галич, переживаючи складнощі у стосунках з сусідніми державами – Угорщиною, Польщею та Київським князівством, теж тяжів до союзу з Візантією [20, с. 75; 27, с. 152], ні в руських, ні в грецьких джерелах до кінця XII ст. не йдеться про союз обох держав для боротьби з половцями. У зв'язку з цим роль Галицького князівства як антиполовецького бар'єру потребує перегляду. Актуальність дослідження зумовлена й тим, що залишається нерозв'язаним вузол складних історіографічних проблем: територіальної належності чи підконтрольності Нижнього Подунав'я; ролі династичних зв'язків; датування походів половців на Візантію у другій третині XII ст. та походів князя Романа на половців на межі XII–XIII ст.

Проблемі взаємин Візантії і Галицької держави та їх відносин з половцями присвячено не мало праць. Серед українських вчених до розвитку цієї теми найбільше доклалися Л. Войтович [5; 6; 7; 8; 9], О. Головка [10; 11; 12], М. Котляр [18; 19], І. Крип'якевич [20], серед російських – В. Васильєвський [4], Д. Расовський [31; 32; 33], М. Бібіков [3], Г. Літаврін [22], О. Майоров [23; 24; 25]. Відносини Візантії і Галича в різних контекстах розглядалися в румунській (А. Мадгеару [44; 45], В. Спіней [48]) і болгарській (Д. Ангелов [1]) історіографії. Західноєвропейські дослідники відносинам імперії з руськими князівствами загалом приділяють значно менше уваги, зосереджуючись на західному векторі політики Комнінів. Проте, як відзначив американський історик Д. Біркенмейер, «війни проти Угорщини, Сербії та половецького племені були важливішими для безпеки Візантії, ніж західні кампанії, якими б вони не були дорогими і тривалими» [38, р. 118].

Основними джерелами відомостей про відносини Візантії і Галича в другій половині XII ст. слугують візантійські хронічки Іоана Кіннама [42], Микити Хоніата [47], Аноніма Сафи (Феодора Скутаріота) [50]. Інформація з творів Михаїла Ритора [46], Єфрема Енійського [41] доповнює дані про походи візантійських імператорів та їхню співпрацю з Галицькою державою. Для локалізації присутності половців на теренах Південно-Західної Русі та уточнення кордонів держав заручаємося даними латиномовних хронік – Альбріка [39], Роджера Бекона [34], Гервасія Тільберійського [40]. Серед руських джерел використано дані Київського літопису [15], текст грамоти князя Івана Ростиславовича [14], «Слово о полку Ігоревім» [35] та «Подорож» Добрині Андрейковича [30].

Об'єктом дослідження є візантійсько-половецькі зіткнення у другій половині XII ст., роль Галицького князівства в них та розвиток візантійсько-галицьких відносин на тлі боротьби з половцями, а предметом – джерела, які фіксують дані щодо відносин Візантії, Галича з половцями в середині – другій половині XII ст.

Мета статті – визначити періоди й умови появи кочовиків у Нижньому Подунав'ї, їх зіткнення з Візантією та розглянути позицію Галицького князівства у візантійсько-половецьких протистояннях. Вказана мета потребує з'ясування наступних проблем: 1) часу виникнення візантійсько-галицького антиполовецького союзу; 2) реалізації оборонної функції Галицького князівства щодо Візантії; 3) змін у характері відносин двох держав з огляду на половецький фактор.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від середини XII ст. – початку правління Володимирка Володаревича, візантійсько-половецької війни 1148 р. до утворення об'єднаного Галицько-Волинського князівства. Можливий вихід за горішню часову межу для пояснення і підтвердження гіпотез щодо формування візантійсько-галицького союзу.

Л. Войтович початки формування візантійсько-галицького союзу вбачав у династичному шлюбі 1104 р., який поєднав сина Алексія Комніна з донькою князя Володаря Ростиславовича [7, с. 30]. Хоч дослідник ствердив перебірливість Візантії у династичних зв'язках, необхідно мати на увазі укладення цього союзу за складних умов, ніби у відповідь на угоду Угорщини з київським князем [8, с. 4 – 5]. Відтоді й до середини XII ст. у джерелах немає жодних даних щодо контактів Візантії з правителями Південно-західної Русі. Відродження відносин з Візантією супроводжувалося переходом Галича до «візантійського табору» у протистоянні з Угорщиною та Київським князівством. Зважаючи на відсутність джерельних згадок про домовленості Галицького князівства з Візантією стосовно захисту північних кордонів імперії, надання допомоги у боротьбі з кочовиками, важливо розглянути обставини, які могли мати вплив на формування союзу. В історіографії є різні міркування щодо мотивів започаткувати антиполовецький союз Візантії з Галичем.

Від моменту утворення Галицьке князівство провадило активну «степову» політику, зумовлену потребою функціонування торгівельних шляхів, тісними зв'язками князівства з населенням Нижнього Подунав'я – берладниками, бродниками, прагненням закріпитися на теренах між Дністром, Серетом і Нижнім Дунаєм [10, с. 61; 12, с. 199; 20, с. 74]. У другій третині XII ст. галицькі правителі активно долучали половецькі загони до міжусобної боротьби. Однак, як зазначила Н. Кальницька, на відміну від інших князівств, Галицьке рідко використовувало половців у своїх кампаніях [16, с. 40].

Існує думка, за якою боротьба руських князів з половцями ототожнювалася з хрестовими походами, й, відтак, співпраця братніх за вірою народів у боротьбі з кочовиками не потребує підтвердження. Зокрема, тезу про «роль Русі як захисниці християнського світу» підтримав П. Толочко [36, с. 118-119]. На його думку, на міжнародні відносини того часу мала вплив репутація Русі як успішної поборниці половців. Це засвідчують і літописні дані [15, с. 3], й «Слово о полку Ігоревім» [35, с. 18], й описана в «Алексіаді» Анни Комніни битва Алексія Комніна з печенігами [2, с. 235]. Відзначену тут появу на полі битви «гірських жителів» трактують як поміч візантійському імператору від теребовельського князя Василька Ростиславовича [4, с. 101; 6, с. 3; 8, с. 5].

На території Галицького князівства були поселення чорних клобуків, знаних із досвіду успішної боротьби з половцями. Про їх перебування на цих теренах свідчать характерні топоніми – назви сіл Берендевичі, Торки, Торчиновичі [32, с. 51-52]. Щодо ролі чорних клобуків, то вони, маючи давню неприязнь до половців, були частими учасниками походів руських князів й здобули славу кращих захисників Русі від половців. Щоправда, чорні клобуки виявляли себе «гарячими руськими патріотами» приблизно до середини XII ст., а в другій його половині почали зближуватися з половцями [13, с. 170; 31, с. 97]. Однак твердження Д. Расовського про незамінність

чорних клобуків у боротьбі з половцями на прикладі Галицького князівства не знаходить підтверджень у літописанні.

На основі свідчень грамоти князя Івана Берладника [14, с. 26] та «Слова о полку Ігоревім» [35, с. 22] вчені сходяться на думці про проходження південного кордону Галицького князівства Дунаєм, завдяки чому воно межувало з підконтрольними Візантії областями. Як сусіди держави мали співпрацювати [9, с. 202; 26, с. 172]. Однак теза про давнє входження земель до Дунаю до Галицької держави не узгоджується з іншою поширеною в історіографії думкою, що Галицьке князівство отримало можливість зайняти Нижнє Подунав'я і здійснювало там судово-адміністративну владу взамін на стримування половців від набігів у візантійське прикордоння [11, с. 97; 17, с. 171; 18, с. 21; 26, с. 169-170; 37, с. 9]. Л. Войтович вважає, що Візантія і сама б хотіла підпорядкувати цю територію, але через нестачу ресурсів та міжнародну ситуацію віддала її під галицький контроль [7, с. 30, 36]. Можна погодитися з думкою О. Майорова, що не варто сумніватися чи підпорядковувалося Нижнє Подунав'я Галицькому князівству, але потрібно визнати і те, що постійного контролю над цією територією Галич не мав [23, с. 235]. Попри це, імперія не полишала спроб поширити свій вплив за Дунай [48, р. 132].

Західні вчені визнають низовину Дунаю за Візантією, вважаючи, що в другій половині XII ст. через численні вторгнення кочовиків прийнято рішення перемістити лінію оборони від Дунаю до гірського хребта Стара Планіна [44, р. 168; 49, р. 103-105]. Наприкінці 60-х років XII ст., після завершення воєнних дій з Угорщиною за утвердження позицій на Балканах, Візантія відновила владу над Середнім Дунаєм [45, р. 127]. Під контролем імперії залишилися кілька пунктів, однак, територія на схід за течією, все ж, залишалася візантійською периферією.

Теза про контроль Галича над Нижньодунайською низовиною не узгоджується з висновками щодо локалізації половецьких кочовищ у середині – другій половині XII ст. На думку А. Мадгеару, половці займали провідні позиції на Нижньому Дунаї у середині XII ст., під контролем галицького князя перебувало кілька фортів, але це не була територія князівства [44, р. 153].

Освоєння куманами Подунав'я сприяло зростанню частоти половецьких походів у візантійські землі [33, с. 120]. На перебування половців поблизу Галицького князівства вказують статті літопису за 1159, 1167, 1173, 1190 рр. [15, с. 83-84, 93, 106, 140]. Розташування половецьких кочовищ неподалік князівства засвідчують і європейські хроніки. Роджер Бекон у своїй оповіді кілька разів вказує про поширення куманів до Дунаю, а саму Куманію характеризує як *terra maxima* [34, с. 212-213, 215]. Французький монах Альбрік повідомляє про Куманію, що за Угорщиною і в регіонах Русі [39, р. 911]. Гервасій Тільберійський в історико-географічному описі Східної Європи твердив про державу Галіцію, розташовану на схід від Візантії, в напрямку Угорщини і вказав племена *planeti* (половців) між Грецією і Руссією [40, р. 765].

За період від середини до кінця XII ст. у джерелах зафіксовано декілька епізодів, які інформують про активність половців поблизу Галицького князівства: набіги куманів через Подунав'я до Візантії у 1148, 1154, 1160 рр., половецьке перешкоджання веденню торгівлі (літопис за 1167 р.) та походи князя Романа проти куманів на межі XII–XIII ст.

Перше масштабне вторгнення половців за Дунай, яке призвело до візантійсько-половецької війни, відбулося у 1148 р. [47, р. 77-78]. Про спустошення, якого зазнало одне з найбільших дунайських міст, розповідає у листі до митрополита Дрістри Іоанн Цец, згадуючи про напад, який здійснили *λύκοι Παρίστριοι* (задунайські вовки) [43, р. 94]. Джерела з історії половецько-візантійської війни дуже лаконічно описують події. Відомо про військове зіткнення між початком весни та кінцем літа на лінії від Дунаю до Серету. За Дунаєм кумани спустошили землі поблизу ріки і не просувалися далі [50, с. 230; 3, с. 18-19]. Важливою є згадка, що візантійські війська, переслідуючи кочовиків, перетнули Дунай, перейшли ще дві суходільні ріки й опинилися поблизу Тавроскіфської землі, яку ототожнюють з Галицьким князівством [42, р. 94]. На думку М. Бібікова, цими ріками були Прут і Серет, однак просування Мануїла далі на північ за Берладську землю він піддає сумніву, вважаючи, що василевс швидко повернувся до облоги Корфу [3, с. 20-21].

А. Мадгеару твердив, що зіткнення з половцями зумовила відсутність захисту Нижнього Дунаю, на відміну від візантійсько-угорського кордону, адже половці розцінювалися як менш небезпечні, ніж Арпади [44, с. 151]. Така безпечність візантійців стимулювала піднесення половецьких сил, їх перетворення на регіональну державу (дискусія щодо зачатків державності в половців у другій половині XII ст. триває), і найневигіднішу для Візантії співпрацю кочовиків з Угорщиною у набігах на імперію. Михайл Ритор писав, що слава про цей похід Мануїла Комніна досягла Тавроскіфії [46, р. 142]. Однак Іоанн Кіннам називає перемогу імператора непередбачу-

ваною [42, р. 96]. Візантійсько-половецька війна 1148 р. могла бути каталізатором зближення Візантії і Галицької держави в середині XII ст. І хоч галицький князь не взяв у ній участі, потреба підтримання відносин з ним як запоруки спокою на північних кордонах імперії набувала актуальності.

Наступне вторгнення половців до Візантії відбулося у 1154 р. [47, р. 93] Вони розгромили посланий проти них загін Каламана, продовжували розорювати задунайські території та руйнувати візантійські фортеці вздовж Дунаю. На думку Д. Расовського, у цій кампанії проти Візантії половці діяли спільно з угорцями, які саме воювали з імперією [33, с. 120]. Черговий наступ кочовиків ще раз засвідчив слабкість позиції і Візантії, і Галича на цих теренах, адже, як писав Микита Хоніат, половці з легкістю переправлялися через Дунай, здійснювали грабіж і так само безперешкодно поверталися («Ῥῶον αὐτοῖς ἢ του Ἰστρου περὶ ὧσις, εὐχερεστέρα δὲ ἢ κατὰ προνοίην ἐπέλευσις, οὐ κοτηρά τε καὶ ἐρύωδης ἢ ἀναχώρησις») [47, р. 94].

Втретє половці перейшли Дунай у 1160 р. [42, р. 201-202]. Про це вторгнення відомо найменше. Як тільки кочовики дізналися про наближення ромейського війська до Дунаю, одразу ж попрямували на лівий берег. Після третього нападу куманів, їхні рейди на візантійське пограниччя майже до кінця XII ст. припинилися. На думку В. Спінея, вони дійшли певної згоди з василевсом [48, р. 130]. Ні про участь, ні про посередництво галицького князя у цих подіях не йдеться.

Під 1167 р. літопис згадує нібито половці «почали пакостити грекам», нападаючи на торгові каравани [15, с. 93]. Однак чимало дослідників наполягають на тому, що кочовики в цей час не становили серйозної небезпеки ні для ведення торгівлі, ні для руських князівств загалом [29, с. 164; 33, с. 96-98; 44, р. 153]. У будь-якому разі питання економічних відносин потребують окремого розгляду.

За князювання Ярослава Осмомисла, який підтримував з Візантією приязні відносини, Галич зумів закріпитися на Дунаї [16, с. 40]. Степова політика князя Романа зумовила зміцнення позицій князівства у Південній Русі і посилення його впливу на ситуацію на Балканському півострові [12, с. 208].

У 80-х роках XII ст. зовнішньополітичне становище Візантії знову погіршилося. Нависла небезпека з боку Іконійського султанату, Венеції, Угорщини, ймовірність нового виступу сербів за угорської підтримки й утворення болгарсько-половецької коаліції. Крім того, від 1185 р. – року смерті Андроніка Комніна, як зазначив Л. Войтович, у візантійсько-галицьких взаєминах почалася незгода [7, с. 36]. Саме в цей час внаслідок повстання болгар розклатася візантійська військова організація на Дунаї, а згодом і зовсім втрачено опорні пункти імперії та її вплив у цьому регіоні [44, р. 172]. Л. Войтович писав, що під час повстання Асенів у Болгарії в середині 80-х років XII ст. «постійна половецька допомога болгарським повстанцям, очевидно, пропускатася через підконтрольні Галицькому князівству території Нижнього Подністров'я і Нижнього Подунав'я» [8, с. 15]. Однак болгаро-куманське об'єднання не могло бути новиною для Візантії, адже ще в 1080 р. між імперією, печенігами і половцями укладено договір, за яким кочовики зобов'язувалися не нападати на болгарські землі і не допомагати болгарам при спробі повстання [2, с. 201].

Наприкінці 90-х років відновлення двосторонніх відносин було вигідним не лише для імперії [7, с. 38-39]. Половці, які то здійснювали самостійні походи, то брали участь у князівських міжусобицях, почали непокоїти й Галицьке князівство [29, с. 180-181; 33, с. 100]. Погіршилися відносини і з іншими руськими князями, зокрема, претензії на «галицьку спадщину» висували Ольговичі – чернігівські князі, споріднені з князем Володимиром Ярославовичем [12, с. 195]. Зазіхання на землі князівства з боку Угорщини, Польщі також підштовхували до пошуку союзників. О. Головка, аналізуючи спомин у «Слові» про допомогу галицьких князів чернігівським у боротьбі з подонськими половцями [35, с. 22], зробив висновок про необхідність співпраці з галицьким князем у протидії номадам [10, с. 61]. Дослідник також вказав, що перемоги Романа Мстиславовича над половцями мали немалий відгук у Константинополі [12, с. 205]. У момент, коли кумани спільно з болгарями почали загрожувати Константинополю, візантійський імператор Алексій III прийняв рішення просити допомоги галицького князя [47, р. 522].

Дипломатичне посольство, результатом якого стало укладення візантійсько-галицької угоди, датують 1200 р. Про перебування Твердята Остримирича та ще кількох послів з Галича в Константинополі йдеться у «Подорожі Новгородського архієпископа Антонія» [30, с. 88-89]. Про прибуття посольства на церковний собор автор говорить, радше, як про об'єднання християн істинної віри, а не дипломатичний акт і лише одним реченням констатує прибуття послів («... в лѣто 6708-е... мѣсяца маія... 21, въ день недѣльный, при царствѣ Алексѣевѣ и при патріарсѣ

Иваннѣ, на собор святых Отець, а при посольствѣ Твердядинѣ Остромирица иже пришелъ посольством отъ великаго князя Романа со Недономъ и съ Домажиромъ и со Дмитріомъ и съ Негваромъ послом»). Упорядник «Книги паломника» П. Савваітов, коментуючи це посольство, писав, що «волинський князь Роман Мстиславович, на прохання імператора Алексія III Ангела в 1202 р. увірвався разом з іншими руськими князями в землю половців, що спустошували Фракію і загрожували Царгороду. Цим вторгненням князь відволік небезпечних ворогів від нападу на Царгород. Для попередніх переговорів з цього приводу, вірогідно, було відправлене ним посольство в Царгород, про яке говорить наш паломник, але мовчать літописи» [30, с. 89].

Результатом дипломатичної місії було досягнення двосторонніх домовленостей. Так, вже об'єднане Галицько-Волинське князівство зобов'язувалося надати Візантії військову допомогу в боротьбі з половцями, а імперія натомість мала визнати «правомірність влади Романа в Галиччій претензії Галицької землі на придунайсько-придністровський регіон – Берладь» [12, с. 193]. Закріплення угоди династичним шлюбом (за версією Л. Войтовича, О. Головка, О. Майорова та ін. побралися князь Роман з донькою Ісаака Ангела [24, с. 123], однак це питання сприймається неоднозначно, оскільки ідентифікація нареченої заснована на достатньо віддалених посередніх фактах) підтверджує важливість союзних відносин.

Щодо хронології походу існує також багато версій. М. Котляр спершу датував антиполовецький похід князя Романа 1197 р., однак згодом дійшов висновку про три походи, перший з яких відбувся у 1200–1201 рр. [18, с. 25]. О. Головка, аналізуючи свідчення Микити Хоніата, відніс походи на початок XIII ст. [10, с. 61; 12, с. 196]. Я. Пилипчук датував кампанію Романа Мстиславовича 1199–1200 рр. [28, с. 34], Л. Войтович – 1197–1198 рр. [5, с. 475]. 1199 р. прийняв О. Майоров, аргументуючи свій погляд тим, що до того Роман Мстиславович не володів Галичем і Візантії не було сенсу звертатися за допомогою до князя віддаленої від кордону Волині [25, с. 173]. А похід князя Романа, який зупинив набіги половців, на думку дослідника, відбувся у 1201 чи 1202 р., тобто тоді, коли між Візантією і Болгарією було укладено мирний договір [25, с. 176-177]. Дії князя Романа відтіснили половців від Нижньодунайської низовини, а їх союз із болгарами розпався [9, с. 204].

Дослідники стверджують, що походи князя Романа на половців стали, передусім, відгуком на прохання візантійського імператора [18, с. 26; 19, с. 10; 25, с. 168]. Про такий розвиток подій розповідає лише Феодор Скутаріот [50, с. 428]. Єфрем Енійський (ὁ γὰρ Γαλιτζίης ἡγεμὼν, παραινέσει τοῦ ποικενάρχου Ρωσικῆς ἐκκλησίας, στίφος στρατιᾶς ἡλικῶς ὡς μυρίον ἐπῆλθε τῆ γῆ τῶν Κομάνων ἀθρόον) [41, р. 267] та Микита Хоніат визначальну роль відводять архіпастирю руської Церкви, під яким мають на увазі Київського митрополита, що випросив допомогу для єдиновірного народу [47, р. 522-523].

За «Історією» Микити Хоніата, християнський руський народ, хоча й сам неодноразово потерпав від вторгнень кочовиків, не мав наміру допомагати Візантії, але, все ж, надав неочікувану підтримку ромеям, зупинивши половецькі набіги. Однак, якщо допомога галицького князя була несподіванкою, то теза про похід князя Романа як відповідь на заклик візантійського імператора чи київського митрополита та досягнення згоди дипломатичним посольством 1200 р. у Константинополі викликає багато запитань, або ж василевс не був упевнений у галицькій допомозі. Г. Літаврін, роздумуючи над цією ситуацією, писав, що «єдиний (згаданий під 1200 р.) приклад допомоги русів Візантії за її прямим проханням – удар по половцях, нанесений за зверненням Алексія III Ангела Романом Мстиславовичем Галицьким» і привернув увагу до того, що в християнській Русі імперія військової допомоги ніколи не просила [22, с. 356-357]. Якщо згадане посольство відбулося вже після першого походу князя Романа на половців, то, відповідно, він мав статися раніше – принаймні ще 1199 р.

Отже, антиполовецький союз Галицького князівства з Візантією укладено на межі XII–XIII ст. і реалізовано через успішні походи проти куманів князя Романа Мстиславовича. Про відсутність угод про спільну боротьбу з кочовиками може свідчити те, що візантійські дипломати, які у скрутні для імперії часи ніколи не барилися нагадувати Галицькому князівству про обов'язок підтримувати Візантію, апелюючи до династичних зв'язків і попередніх усних домовленостей, у періоди вторгнень куманів за Дунай жодного разу не пригадали галицькому князеві про обіцянку захисту візантійського кордону. Коли ж князь Роман здійснив перший похід, що врятував Константинополь від болгаро-половецького нашествия, це виявилось несподіванкою для візантійців.

Щодо ролі Галицького князівства як антиполовецького бар'єру, то принаймні від кінця 40-х до початку 60-х років XII ст. місцеві князі не мали змоги і, судячи з джерел, не перешкождали

половецьким рейдам у північні території імперії. Степова політика тогочасних галицьких володарів спрямована на укріплення власних позицій у межах Південно-Західної Русі. Природно, що вони, бажаючи підпорядкувати Нижнє Подунав'я, відчуючи агресію половецьких ханів, дбали про безпеку цих територій та функціонування торговельних шляхів. В останньому мотиви Візантії і Галицької держави збігалися без потреби будь-яких додаткових домовленостей. Незважаючи на відсутність офіційного союзного договору стосовно боротьби з кочовиками, можна погодитися, що в інтереси Візантії входило підтримувати добрі стосунки з Галицьким князівством. Так, у період утвердження князя Ярослава Осмомисла, який, за повідомленням «Слова о полку Ігоревім», «замкнув Дунаю ворота», напади половців на Візантію припинилися. Хоча окремі дослідники вважали, що спорадичні прикордонні конфлікти з половцями не несли істотної загрози для Візантії (Д. Расовський, В. Пашуто), активізація кочовиків у періоди існування антивізантійських коаліцій і їх допомога ворожій Угорщині у війнах з імперією, участь у повстаннях болгар немало розпорозували сили Візантії. Крім того, самі візантійські хроністи, описуючи половецькі набіги, зауважували, що імперія самостійно не могла впоратися з їх натиском.

Складнощі у дослідженні проблеми відносин Константинополя і Галича в стосунках з половцями полягають у тенденційності викладу джерел про контакти з номадами. Так, попри активність половців у Південно-Західній Русі, літописці неохоче описували події на теренах Галицької держави. Можливо, це було пов'язано з тим, що князівство вело самостійницьку політику і в багатьох джерелах ототожнювалося з Руссю, проте виділялося окремо. Про місцеве літописання досліджуваного періоду нічого не відомо. Грецькі ж автори часто виступають апологетами зовнішньої політики василевсів, описують окремі події. Тому предмет більшості дипломатичних перемовин між Візантією і Галицьким князівством залишається простором для припущень. Недотримання хронологічної послідовності у працях візантійських авторів і руському літописанні вносить плутанину у датування походів на половців.

Висвітлення ролі половецького фактора у відносинах Візантійської імперії з Галицьким князівством потребує докладнішого дослідження таких проблем: 1) визначення південної межі Галицького князівства для з'ясування чи було воно безпосереднім сусідом Візантії, 2) локалізація половецьких веж на території Південно-Західної Русі для вирішення проблеми належності території Нижнього Подунав'я, 3) з'ясування чи становили половці заваду торгівлі та реалізації економічних інтересів двох держав.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ангелов Д. С. Восстание Асенеи и восстановление средневекового Болгарского государства / Д. С. Ангелов // *Византийский временник*. – М., 1986. – Т. 47 (72). – С. 47-64.
2. Анна Комнина. Алексиада // *Памятники средневековой истории народов Центральной и Восточной Европы* / Вступ. статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского / Под ред. А. П. Каждана. – М., 1965. – 688 с.
3. Бибииков М. В. Византийские хроники и локализация половецко-византийской войны 1148 г. / М. В. Бибииков // *Летописи и хроники*. – М., 1976. – С. 17-22.
4. Васильевский В. Г. Византия и печенеги // *Васильевский В. Г. Труды: В 2 кн.* / В. Г. Васильевский. – М., 1908. – Т. 1. – С. 1-175.
5. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. В. Войтович. – Біла Церква, 2006. – 782 с.
6. Войтович Л. В. Галицьке князівство на Нижньому Дунаї / Л. В. Войтович // *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 10–11 жовтня 2008.* – Галич, 2008. – С. 3-18.
7. Войтович Л. В. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів / Л. В. Войтович // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 30-39.
8. Войтович Л. В. Перша галицька династія / Л. В. Войтович // *Генеалогічні записки: Зб. наук. пр.* – Львів, 2009. – Вип. 7. – С. 1-25.
9. Войтович Л. В. Галицько-болгарські відносини у першій третині XIII століття / Л. В. Войтович // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 201-212.
10. Головка О. Б. Половецький фактор в політичному розвитку Південно-Західної Русі (остання третина XII – перша половина XIII ст.) / О. Б. Головка // *Східний Світ*. – К., 2004. – № 1. – С. 60-72.
11. Головка О. Б. Князь Володимирко Володарович – перший володар об'єднаного Галицького князівства / О. Б. Головка // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. – Львів, 2006–2007. – Вип. 13: *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаевича. Збірник наукових праць. – С. 90-97.
12. Головка О. Б. Візантійська імперія, Південна Русь і Половецький степ в політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича / О. Б. Головка // *Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л. В. Матвєєвої. Збірник наукових статей*. – К., 2010. – С. 192-208.

13. Голубовский П. В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар: История южно-русских степей IX–XIII вв. / П. В. Голубовский. – К., 1884. – 257 с.
14. Грамота Ивана Ростиславовича Берладника 1134 г. // Памятники русского права / Сост. А. А. Зимин / Под ред. С. В. Юшкова. – М., 1953. – Вып. 2: Памятники права феодально-раздробленной Руси XII–XV вв. – С. 26.
15. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1843. – Т. 2. – 379 с.
16. Кальницька Н. Вплив іноземних держав на міжкнязівську дипломатію Південної Русі в XI–XII століттях / Н. Кальницька // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 37-42.
17. Коновалова И. Г. Древняя Русь и Нижнее Подунавье / И. Г. Коновалова, В. Б. Перхавко. – М., 2000. – 272 с.
18. Котляр Н. Ф. Галицко-Волынская Русь и Византия в XII–XIII вв. (связи реальные и вымышленные) / Н. Ф. Котляр // Южная Русь и Византия: Сб. науч. тр. (к XVIII конгрессу византинистов). – К., 1991. – С. 20-33.
19. Котляр М. Ф. Галицко-Волинська Русь, Візантія і Угорщина XII ст. / М. Ф. Котляр // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2000. – № 1. – С. 6-21.
20. Крип'якевич І. П. Галицко-волинське князівство / І. П. Крип'якевич. – К., 1984. – 176 с.
21. Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений / М. В. Левченко. – М., 1956. – 556 с.
22. Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII в.) / Г. Г. Литаврин. – СПб., 2000. – 398 с.
23. Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / А. В. Майоров / Под ред. И. Я. Фроянова. – СПб., 2001. – 640 с.
24. Майоров О. В. Зовнішня політика Галицко-Волинської Русі часів Четвертого Хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею / О. В. Майоров // *Ruthenica*. – К., 2008. – Т. 7. – С. 105-12
25. Майоров А. В. Рассказ Никиты Хониата о русско-византийском военном союзе в начале XIII века / А. В. Майоров // Русские древности. Сборник научных статей. К 75-летию проф. И. Я. Фроянова / Под ред. А. Ю. Дворниченко. – СПб., 2011. – С. 164-181.
26. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1950. – 333 с.
27. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1968. – 473 с.
28. Пилипчук Я. В. Поліоркетика у кипчаків (XI–XIII ст.) / Я. В. Пилипчук // Український історичний збірник. – К., 2013. – Вип. 16. – С. 28-39.
29. Плетнева С. А. Половцы / С. А. Плетнева. – М., 2010. – 216 с.
30. Путешествие Новгородскаго архиепископа Антонія в Царьград в конц 12-го столетія / Съпредисловием и примечаниями П. И. Савваитова. – СПб., 1872. – 202 с.
31. Расовский Д. А. О роли чёрных клобуков в истории Древней Руси / Д. А. Расовский // *Seminarium Kondakovianum*. Сборник статей по археологии и византиноведению, издаваемый Семинариемъ имени Н. П. Кондакова. – Прага, 1927. – Т. 1. – С. 93-109.
32. Расовский Д. А. Печенеги, торки и берендеи на Руси и в Угрии / Д. А. Расовский // *Seminarium Kondakovianum*. Сборникъ статей по археологии и византиновидению, издаваемый Институтомъ имени Н. П. Кондакова. – Прага, 1933. – Т. 6. – С. 1-66.
33. Расовский Д. А. Половцы IV. Военная история половцев / Д. А. Расовский // *Seminarium Kondakovianum*. Сборникъ статей по археологии и византиноведению, издаваемый Институтомъ имени Н. П. Кондакова. – Прага, 1940. – Т. 11. – С. 95-128.
34. Роджер Бэкон (ок. 1214-ок. 1292). Великое сочинение // Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарии / В. И. Матузова / Под ред. В. Т. Пашуто. – М., 1979. – С. 189-234.
35. Слово о полку Игореве / Под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – М., Ленинград, 1950. – 563 с.
36. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / П. П. Толочко. – СПб., 2003. – 160 с.
37. Чугуй Т. О. Висвітлення в історіографії питання належності земель пониззя Дністра і Дунаю до Галицького князівства / Т. О. Чугуй // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2013. – № 1055: Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». – Вип. 16. – С. 7-14.
38. Birkenmeier J. W. The Development of the Komnenian Army 1081–1180 / J. W. Birkenmeier. – Leiden; Boston; Köln, 2002. – 263 p.
39. *Chronica Albrici monachi Triumfontium, a monacho Novi monasteris hoiensis interpolato* // *Monumenta Germaniae Historica* / Edidit Verlag Karl W. Hiersemann. – Leipzig, 1925. – Т. 23. – P. 631-950.

40. Emendationes et Supplementa Otiorum Imperialium Gervasii Tilberiensis, Tomo Primo editorum // Scriptorum Brunsvicensia illustrantium. – Hannover, 1710. – Т. 2. – P. 751-784.
41. Ephraemii monachi imperatorum et patriarcharum recensio // Corpus scriptorium historiae Byzantinae. – Bonnae, 1840. – Vol. 43. – 433 p.
42. Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum // Corpus scriptorium historiae Byzantinae. – Bonnae, 1836. – Vol. 23. – 410 p.
43. Ioannis Tzetze Epistulae // Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum Teubneriana / Recensuit P. A. M. Leone. – Leipzig, 1972. – 218 p.
44. Madgearu A. Byzantine Military Organization on the Danube, 10th–12th Centuries / A. Madgearu. – Leiden; Boston, 2013. – 212 p.
45. Madgearu A. Confrontations between Hungary, the Byzantine Empire and Bulgaria for the Belgrade-Vidin Border Region / A. Madgearu // Transylvanian Review. – Cluj-Napoca, 2013. – Vol. 22, Supplement 4. – P. 125-133.
46. Michaelis Rhetoris. Oratio ad Manuelem Imperatorem // Fontes Rerum Byzantarum/ Ed. W. E. Regel, N. Novosadsky. – Petropoli, 1917. – Т. 1, Fasc. 1: Rhetorum saeculi XII, orationes politicae. – P. 131-182.
47. Nicetas Choniates. Historia // Corpus fontium historiae Byzantinae / Recensuit I. A. Van Dieten. – Berolini, 1975. – P. 1: Praefationem et textum continens. – Vol. XI, 1: Series Berolinensis. – 656 p.
48. Spinei V. The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Thirteenth Century / V. Spinei // East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. – Leiden; Boston, 2009. – 546 p.
49. Stephenson P. Byzantium's Balkan Frontier: a political study of the Northern Balkans, 900–1204 / P. Stephenson. – Cambridge, 2000. – 352 p.
50. Ανωνύμου Σύνοψις χρονική // ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ. Bibliotheca Graeca medii aevi / Ed. K. N. Sathas. – Paris, 1894. – Vol. 7. – 930 σ.

Стаття надійшла до редколегії 27.12.2014 р.

Козачок Ольга

Половецкий фактор в отношениях Византии и Галицкого княжества середины – второй половины XII века

Рассмотрены византийско-половецкие столкновения во второй половине XII в. и роль Галицкого княжества в них. Делаются выводы, что союз Галицкого княжества с Византией против половцев был заключен на рубеже XII-XIII вв. Экономические и внешнеполитические интересы Галича и Константинополя совпадали, поэтому подчинение Галичу Нижнего Подунавья обусловило ослабление половецкой угрозы для империи.

Ключевые слова: Византия, Галицкое княжество, половцы, Нижнее Подунавье, международные отношения.

Olga Kozachok

The Cumans' Factor in the Relations of Byzantium and Galician Principality in the Middle – the Second Half of the XIIth Century

Byzantine-Cumans collisions in the second half of the XIIth century, the role of Galician principality in the confrontation, development of Byzantine-Galician relations as allies are considered. Attention is focused on the area of the Lower Danube – the springboard for the raids of the Cumans in Byzantium and on the relations of the Galician principality with the nomads. Conclusions are drawn that alliance of the Galician Principality and Byzantium against the Cumans was concluded on the verge of the XII–XIIIth centuries. The economic and foreign policy interests of Galich and Constantinople matched, therefore submission of the Lower Danube to the Galich led to the weakening of the Cumans' threat on the empire.

Key words: Byzantium, Galician principality, the Cumans, the Lower Danube, international relations.